

PALU KALESİ'NDEKİ URARTU KAYA İŞARETLERİ

Urtian Rock Signs in the Palu Fortress

Dr. Öğr. Üyesi Harun DANIŞMAZ¹

Özet

Urartu kaya işaretleri kalelerin çevrelerinde, daha çok surların dış kısımlarında karşımıza çıkan geometrik şekiller olarak tanımlanabilir. Çoğunlukla “daire”, V, U, “orak” ve “kanal” şekillerinde ana kaya üzerine 10-15 cm genişliğinde açılmış oluklarla oluşturulmuştur. Urartu Krallığı'nın hakimiyet alanının bütüne dağılmış bu işaretler Van Gölü havzası, Yukarı Murat havzası, Kuzeybatı İran'ı kapsayan geniş bir coğrafyada karşımıza çıkmaktadır.

Palu'da 2016 ve 2017 yıllarında yaptığımız araştırmalarda kalede bulunan kaya işaretlerinin yeterli ışık altında yüksek çözünürlüklü fotoğraflarını çektik ve ölçekli çizimlerini yaptık. Kalenin kuzeydoğu eteğinde bulunan 3 adet işaret iki ayrı kaya bloğu üzerinde bulunmaktadır. Palu Kalesi'nde yer alan bu işaretler, Urartuca yazıt, 3 adet çok odalı kaya mezarı ve kısmen görülen harçsız sur duvarlarıyla beraber Palu Kalesi'ni Urartu Krallığı'na bağlayan arkeolojik unsurlardandır. Bu özelliğiyle Palu Kalesi krallığın en doğusunda yer alan çerisinde kaya işareti bulunan Urartu yerleşmesidir.

Abstract

The Urtian rock cut signs can be described as geometric shapes that usually appear in the immediate surroundings of citadel walls. They usually appear in the shape of “circle”, “sickle”, “canal”, V and U with 10-15 cm width to the bedrock. These rock-signs dispersed all over the Urtian territory from the Lake Van basin, to the Upper Murat basin and the North-west Iran.

Our research at the Palu was conducted between 2016 and 2017. We took high resolution photographs and made scaled drawings of these signs. There are three rock signs at Palu and located at the northeast edge of the citadel on two separate rock blocks. These rock signs along with a Urtian cuneiform inscription, three multi roomed rock tombs and partly mortar-free fortification walls are the archaeological elements that connecting the Palu citadel to the Urtian kingdom. The Palu citadel is the easternmost settlement where such rock signs exist.

Key Words: Urtian Kingdom, Rock signs, Palu Fortress, Elazığ Region in Antiquity.

Giriş

Urartu kaya işaretleri, Urartu yerleşimlerinin yakınlarında, kayalık alanlarda ana kayanın oluk şeklinde oyulmasıyla elde edilen geometrik işaretler olarak tanımlanmıştır (Belli, 1989; Belli, 2000). Aşağıda bahsedeceğimiz Palu Kalesi dışında en az 17 farklı yerde karşımıza çıkan bu işaretler şekil ve inşaat biçimleri nedeniyle birbirlerine son derece benzemektedir. Çoğunlukla “daire”,

¹ Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, hdanismaz@munzur.edu.tr

V, L, orak, kanal şekillerinde biçimlendirilmiş işaretlerin kaya mezarları gibi köklü bir geleneğin ürünü olduğu anlaşılmaktadır.

Palu Kalesi ve Kaya İşaretleri

Palu Kalesi Elâzığ ili Palu ilçesinin yaklaşık 1 km doğusunda Murat Nehri kenarında bulunmaktadır. Kalenin sitadel kısmı Gökdere Dağı'nın güneybatısını oluşturan kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan kalker bir kayalık üzerinde kuruludur. Kayalığın kuzey, kuzeybatı ve doğu kısımları sarp ve dik bir uçurumla sonlanmaktadır. Güney kısmı ise Murat Nehri'ne doğru kademeli şekilde azalan bir eğime sahiptir (Fig. 1).

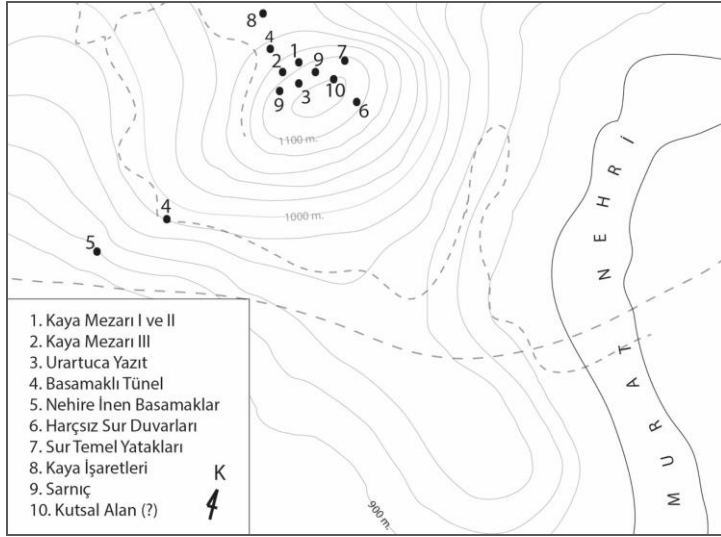

Fig. 1: Palu Kalesi Topografik Planı

Palu Kalesi'nde Orta Demir ve daha çok Ortaçağ'a ait izler görülmektedir. Ayrıca çok az belgelenmiş olmakla birlikte Hellenistik ve Roma dönemine ait ara bir dönemin varlığı anlaşılmaktadır. Kalede bulunan iki adet kaya basamaklı tünel, nehre inen kaya basamakları, kuyu biçimli sarnıç ve harçlı duvarların bir kısmı bu döneme ait olmalıdır (Köroğlu - Danişmaz, 2018).

Palu Kalesi'ndeki sitadeli çevreleyen harçlı sur duvarları ve kemerli yapılardan Ortaçağ'da yoğun bir iskanın olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca erken dönem fotoğraflarda kalenin batı ve güney teraslarında yapılaşma olduğu görülmektedir (Lehmann-Haupt, 1910: 466). Dolayısıyla Ortaçağ'a ait iskanın erken döneme ait mimari kalıntıları tahrip ettiği söylenebilir. Nitekim Urartu döneminden günümüze daha çok kaya işçiliğinin ürünü mimari unsurlar kalmıştır.

Palu Kalesi'nde Urartu dönemine tarihlenen üç adet çok odalı kaya mezarı, Urartuca yazıt, harçsız şekilde yapılmış sur duvarlarının küçük bir kısmı ve kaya işçiliği tanımlanabilir durumdadır (Köroğlu, 1996: 15-16). Kaya işçiliğinin

en belirgin örneklerinden bir diğerini ise aşağıda bahsedeceğimiz kaya işaretleri (Işık 1995: 45) oluşturmaktadır (Fig. 2-4).

Kaya işaretleri sitadelin kuzey eteğinde iki ayrı kaya bloğu üzerinde yer almaktadır (Fig. 1). İşaretler Y. Anzaf ve Çavuştepe kentlerinde olduğu gibi sitadeli çevreleyen sur duvarlarının dışındadır. Zeminden yaklaşık 5 m yüksekliğindeki ilk kaya bloğu üzerinde üç ayrı işaret vardır (Fig 2-3). Bu işaretlerin güneydoğu kısmında toprak altında farklı kaya işaretleri bulunması muhtemeldir. İkinci kaya bloğunda ise bir işaret bulunmaktadır.²

İlk kaya bloğu üzerinde bulunan üç işaretten güneybatı yönündeki kısmen “daire” şeklinde biçimlendirilmiştir. 1.35 m çapındadır. Yaklaşık olarak 10-15 cm genişliğinde ve 15-20 cm derinliğinde kayanın oluk şeklinde oyulmasıyla oluşturulmuştur. Bu işaretin yanında ilk işaretle benzer oval form özellikleri gösteren ikinci işaret bulunmaktadır. 1.70 m çapındadır. İlk kaya bloğundaki son işaret ise L şeklindedir. Yaklaşık 1.70 m uzunluğundadır. Kuzey yönünde oval formulu işaretle birleştiği görülmektedir (Fig. 2).

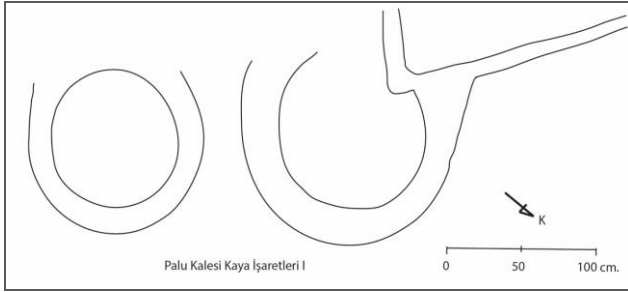

Fig. 2: Palu Kalesi Kaya İşaretleri I

Fig. 3: Palu Kalesi Urartu Kaya İşaretleri

² Palu Kalesi'nde bulunan kaya işaretleri insan faktörü nedeniyle kısmen tahrip edilmiştir. İşaretlerin bulunduğu kaya bloklarının alt kısımlarının define arayanlar tarafından kazılmak suretiyle tahrip edildiği anlaşılmaktadır.

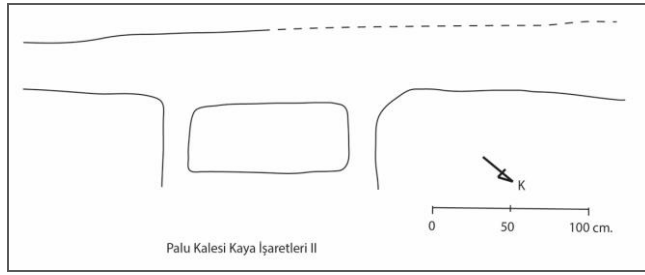

Fig. 4: Palu Kalesi Kaya İşaretleri II

Üzerinde kaya işareti bulunan ikinci kaya bloğu, yukarıda bahsettiğimiz ilk kaya bloğunun 6-7 m doğusundadır. Üzerinde kanal şeklinde biçimlendirilmiş işaret bulunmaktadır. İşaretin kanal kısmı yaklaşık 50 cm genişliğinde 3.70 m uzunluğundadır. Güneydoğu kısmının doğal şartlar yüzünden tahrip olduğu anlaşılmaktadır. İşaretin güneybatı kısmında işarete bitişik şekilde yaklaşık 1-1.30 m ölçülerinde dikdörtgen şeklinde bir eklenti yer almaktadır (Fig. 4).

Kaya İşaretlerinin Dağılımı ve Değerlendirme

Günümüze kadar yapılmış araştırmalarda Van Gölü havzasında: Van Kalesi, Y. Anzaf, Çavuştepe, Edremit, Deliçay, Keçikıran, Panz (Belli, 2000), Tatvan (Özfırat, 2002), Karasu havzasında: Pekerç, Yukarı Murat havzasında: Atabindi, Aşağı Murat havzasında: Palu ve Bahçecik (Payne - Sevin, 2001: Fig. 3), Kuzeybatı İran'da Kuh-i Sambil (Kleiss, 1975: Abb. 4) ve Bastam (Kleiss, 1968: Abb. 14), kuzeyde Aras havzasında Aliçeyrek (Özkaya, 2014), Hasanbey (Üngör, *et al.*, 2014: Res. 5; Ceylan, 2015: 308) ve Mağara Tepe'de (Başgelen 1988) kaya işaretleri belgelenmiştir.³ Çalışmalar bu işaretlerin Urartu Krallığına ait olduğunu göstermektedir (Kleiss, 1981; Köroğlu, 2011: 44-45). Nitekim bir harita üzerinde kaya işaretlerinin dağılımına baktığımızda tüm işaretlerin Urartu Krallığı'nın yayılım alanı içerisinde bulunduğu görülmektedir (Fig. 5).

Kaya işaretlerinin Urartu dönemine ait olduğuna dair somut bir veri Atabindi'de karşımıza çıkmaktadır. Burada bulunan kaya işaretleri kalenin üzerinde bulunduğu kayalığın güney ve güneybatı kısımlarını içeren geniş bir alana yayılmıştır. Dikkatli şekilde bakıldığında kaya mezarının üst kısmında bulunan bazı işaretlerin, mezar girişi açılırken tahrip edildiği görülmektedir (Fig. 6). Bu durum kalede bulunan kaya işaretlerinin kaya mezarından daha önce yapıldığını gösterebilir (Köroğlu, 2011: 45).

Urartu yerleşim modeli içerisinde işaretlerin krallığın bizzat inşa ettiği Y. Anzaf, Çavuştepe ve Bastam krali kentlerinde ve Palu gibi eyalet merkezlerinin yanı sıra Atabindi, Pekerç, Tatvan gibi aşiret merkezlerinde de bulunduğu anla-

³ Yayınlarında Ardıç, Aşık Hüseyin (Belli, 2000: 404), Arpaçay, Horom, Suveren (Ceylan, 2008: 235) gibi bazı kalelerde kaya işaretlerinin varlığından bahsedilmiştir. Biz bu çalışmada fotoğraf ve çizimleri bulunanları ve Urartu kaya işareti olduğundan bizzat emin olduklarımızı göz önünde bulundurduk.

şılmaktadır. Ayrıca işaretler içerisinde kaya mezarı bulunmayan bazı merkezlerin çevresinde de bulunmaktadır. Yani kaya işaretleri arkeolojik veri olarak Urartu yayılım coğrafyasında tüm Urartu yerleşim türlerinde karşımıza çıkabilen bulgulardan birisidir.

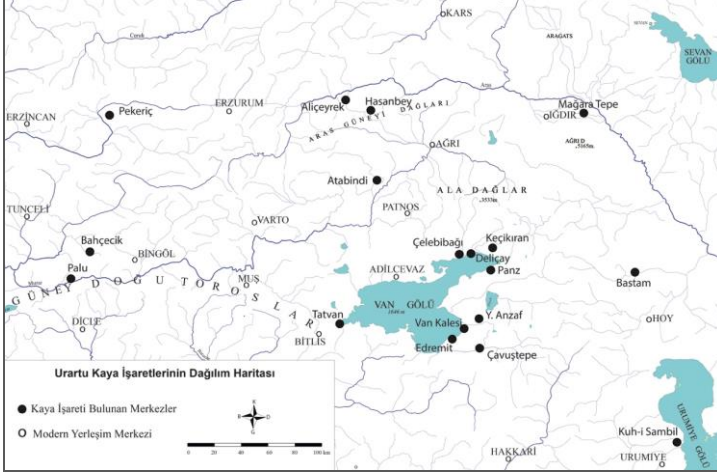

Fig. 5: Urartu Kaya İşaretlerinin Dağılım Haritası

Urartu kaya işaretleri arasında iki örneğini Palu Kalesi'nde gördüğümüz "Daire" şeklinde oval form özelliği gösterenler sayı bakımından diğer işaretlerden fazladır. Benzer tip işaretler Van Gölü havzasında Çavuştepe (Belli, 1989: Res. 1), Y. Anzaf (Belli, 2000: Fig. 2), Delicay, Edremit, Kuzeybatı İran'da Bastam (Kleiss, 1968: Abb. 14) ve Kuh-i Sambil (Kleiss, 1975: Tafel 7/2; Kleiss, 1981: Abb. 2), kuzeyde Karasu havzasında Pekiç kalelerinde görülmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz L şeklindeki işaretin benzerleri ise Y. Anzaf ve Pekiç kalelerinde bulunmaktadır.

Fig. 6: Atabındı Kaya Mezarının girişi açılırken tahrip edilmiş kaya işaretleri

Kaya işaretlerinin ne amaçla yapıldığı konusundaki tartışmalar devam etmektedir. İşaretlerin işlevi konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. İlk ve eski

görüŖe göre işaretler dinsel-kültŖel anlam taşımaktadır. Buna göre işaretlerin bulunduğu yerler kutsal alanlar ve oluk Ŗeklinde kayalara oyulmuŖ kanallar kurban kanlarının akıtıldığı yerlerdir (Belli, 1989; Belli, 2000: 405-407).

İkinci ve daha yeni bir görüş ise kaya işaretlerine pratik bir anlam katmıştır. Buna göre işaretler tekerlek, dingil gibi atlı araba aksamı, tarım aletleri veya mobilya parçası üretimi için kullanılmış kaya kalıplarıdır (Konyar, 2006; Konyar, 2008). Buna göre su ve su buharıyla yumuŖatılan keresteler bu olukların içerisine yerleştiriliyor ve zamanla suyunu çeken ahŖap sertleşerek istenen form için iskelet elde edilebiliyordu. Nitekim bazı işaretlerin boyut ve Ŗekillerinin, atlı araba aksamı için gerekli parçalarla uyumlu olduğu görölmektedir (Konyar, 2006: Fig. 10). Ayrıca işaretlerin çoğunlukla kalelerin surlarla çevrili kısımlarının dışında olması bu işaretlerin dinsel anlamından ziyade pratik işleve sahip olduğunu işaret edebilir.

Palu Kalesi, Urartu Krallığı'nın en batısında içerisinde kaya işareti bulunan merkezdir. Kalede bulunan kaya işaretleri, kaya mezarları, Urartuca yazıt ve az miktardaki harçsız duvarlarla birlikte Palu'da krallığın varlığını gösteren önemli kanıtlardan biridir.

KAYNAKÇA

BAŞGELEN, Nezih (1988), "Kars ve Ağrı İllerinden Bazı Kaleler Hakkında Gözlemler", *Arkeoloji ve Sanat*, Sa 40-41, s. 14-17.

BELLİ, Oktay (1989), "Urartu Kalelerindeki Anıtsal Kaya İşaretleri, Monumentale Felszeichen im Bereich Urartäischer Festungsanlagen", *Anadolu Araştırmaları*, 11, s. 65-121.

BELLİ, Oktay (2000), "Doğu Anadolu'da Urartu Krallığı'na Ait Anıtsal Kaya İşaretlerinin Araştırılması", O. Belli (ed), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, İstanbul: s. 403-408.

CEYLAN, Alpaslan (2008), *Doğu Anadolu Araştırmaları. Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir (1998-2008)*, GüneŖ Vakfı, Erzurum.

CEYLAN, Alpaslan (2015), *Doğu Anadolu Araştırmaları II (Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir, 2008-2014)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

KLEISS, Wolfram (1968), "Urartäische Plätze in Iranisch-Azerbaidjan", *Istanbul Mitteilungen*, 18, s. 1-44.

KLEISS, Wolfram (1975), "Planaufnahmen urartäischer Burgen und urartäische Neufunde in Iranisch-Azerbaidjan im Jahre 1974", *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, 8, s. 51-70.

KLEISS, Wolfram (1981), "Felszeichen im Bereich urartäische Anlagen", *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, 14: 23-26.

KONYAR, Erkan (2006), "An Ethno-Archaeological Approach to the "Monumental Rock Signs" in Eastern Anatolia", *Colloquium Anatolicum*, V, s. 113-126.

KONYAR, Erkan (2008), "Urartu coğrafyasında "anıtsal kaya işaretleri": İşlevleri üzerine etno-arkeolojik bir yaklaşım", T. M. Tarhan, A. Tibet, E. Konyar (ed), Muhibbe Darga Armağanı, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi, s. 311-320.

KÖROĞLU, Kemalettin (1996), *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

KÖROĞLU, Kemalettin (2011), "Urartu: Krallık ve Aşiretler / Urartu: The Kingdom and Tribes", K. Köroğlu, E. Konyar (ed), *Urartu: Doğu'da Değişim / Transformation in the East* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 12-53.

KÖROĞLU, Kemalettin - DANIŞMAZ, Harun (2018), "The Origin of Stepped Rock-cut Tunnels in Eastern Anatolia", *Ancient Near Eastern Studies*, 55, s. 107-124.

LEHMANN-HAUPT, C. F. (1910), *Armenien, einst und jetzt*, B. Behr's Verlag, Berlin.

ÖZFIRAT, Aynur (2002), "Van Gölü'nün Batı Kıyısında İki Urartu Merkezi", *Arkeoloji ve Sanat*, 108, s. 21-26.

ÖZKAYA, Vecihi (2014), "Erzurum/Horasan Aliçeyrek Köyü Arkeolojik Kalıntıları", H. Kasapoğlu, M. A. Yılmaz (ed), *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, Ankara, s. 403-418.

PAYNE, Margaret, SEVIN, Veli (2001), "A New Urartian Inscription from Elazığ/Bahçecik, Eastern Turkey", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, XLIII/1: 111-119.

ÜNGÖR, İ., BİNGÖL, A., TOPALOĞLU, Y., GÜNAŞDI, Y., CEYLAN, N., ÖZGÜL, O., CEYLAN, A. (2014), "2012 Yılı Erzincan - Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 31/1, s. 61-78.